UDK 004.8:37.01

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK-ETIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Murodilloyev Nodir,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti stajyor-o‘qituvchisi

Insoniyat jamiyati to‘rtinchi sanoat inqilobi va global raqamli transformatsiya jarayonini boshdan kechirayotgan bir paytda ta’lim tizimi, xususan, oliy ta’lim sektori ham jiddiy o‘zgarishlar bosqichiga kirmoqda [1]. Generativ sun’iy intellekt texnologiyalari, katta til modellari (LLM), neyron tarmoqlar va avtomatlashtirilgan kognitiv platformalarning ta’lim amaliyotiga faol kirib kelishi an’anaviy pedagogik konsepsiyalar va didaktik tamoyillarni qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda [4].

Bir tomondan, sun’iy intellekt ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quv topshiriqlarini individuallashtirish, ta’lim oluvchilarga tezkor teskari aloqa taqdim etish va pedagoglarning kundalik ish yuklamasini kamaytirish imkonini beradi. Ikkinchi tomondan esa undan foydalanish akademik halollik, mualliflik huquqi, ma’lumotlar xavfsizligi va ta’lim oluvchilarning kognitiv rivojlanishi bilan bog‘liq yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda [5].

Mazkur muammoning zamonaviy pedagogika oldidagi muhim jihatlaridan biri shundaki, sun’iy intellekt vositalari qisqa vaqt ichida nisbatan sifatli matn, loyiha, insho yoki tahliliy material yaratish imkoniyatiga ega [9]. Natijada ta’lim oluvchining axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish va qayta ishlash jarayoni qisqarib, tayyor javoblarni tanqidiy tahlilsiz qabul qilish xavfi ortishi mumkin [6].

Shu nuqtayi nazardan, oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellektdan foydalanishni faqat taqiqlash yoki ma’muriy cheklovlar orqali tartibga solish yetarli emas. Aksincha, undan mas’uliyatli va akademik halollik tamoyillariga muvofiq foydalanish madaniyatini shakllantirish, shuningdek, baholash mexanizmlarini yangi texnologik sharoitga moslashtirish muhim vazifalardan biridir [4].

Uzoq vaqt davomida oliy ta’limda talabalarning mustaqil ishlari, bitiruv malakaviy ishlari va ilmiy maqolalarining o‘ziga xosligini aniqlashda an’anaviy antiplagiat tizimlaridan foydalanib kelindi [7]. Biroq generativ sun’iy intellekt vositalari mavjud matnni oddiy ko‘chirishdan farqli ravishda yangi mazmun va shakl yaratishi mumkin. Shu sababli an’anaviy antiplagiat vositalari yordamida SI ishtirokini aniqlash masalasi murakkablashmoqda [1].

Bundan tashqari, sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan matnni aniqlashga mo‘ljallangan maxsus detektorlarning ham mutlaq ishonchliligini ta’minlash qiyin. Shu sababli talabani faqat texnik aniqlash vositalari asosida ayblash o‘qituvchi va talaba

o‘rtasidagi ishonchga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday sharoitda akademik halollikni ta’minlashning asosiy vositasi texnik nazoratdan tashqari, shaffof qoidalar, jarayonni baholash va talabaning o‘z faoliyatini asoslay olishi bilan bog‘liq pedagogik mexanizmlardan iborat bo‘lishi lozim.

Ikkinchi muhim muammo talabalarning kognitiv avtonomiyasi va shaxsiy rivojlanishi bilan bog‘liq [6]. Agar ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan foydalanishning aniq metodik va etik chegaralari belgilanmasa, talaba murakkab fikrlash, muammoni mustaqil hal qilish va mantiqiy xulosa chiqarish kabi jarayonlarni to‘liq AI vositasiga topshirishi mumkin [10].

Mazkur holat oliy ta’limning asosiy vazifalaridan biri bo‘lgan yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimolini yuzaga keltiradi. Xususan, Bloom taksonomiyasining tahlil qilish, baholash va yaratish bosqichlarida talabaning bevosita kognitiv faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi [9]. Shu sababli SI vositalari talabaning fikrlash jarayonini almashtiruvchi emas, balki uni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, ma’lumotlar xavfsizligi va raqamli gigiyena masalasi alohida e’tibor talab etadi [1]. Talabalar va pedagoglarning ochiq AI platformalariga shaxsiy, institutsional yoki hali e’lon qilinmagan ilmiy ma’lumotlarni kiritishi maxfiylik va ma’lumotlardan keyingi foydalanish bilan bog‘liq xavflarni yuzaga keltirishi mumkin [8]. Shu sababli ta’lim muassasalarida qanday turdagi ma’lumotlarni AI tizimlariga kiritish mumkinligi, qanday ma’lumotlarni esa kiritish taqiqlanishi aniq belgilangan institutsional siyosat ishlab chiqilishi zarur.

Oliy ta’limda sun’iy intellektni pedagogik va etik jihatdan integratsiya qilish bo‘yicha xorijiy tajribalardan biri sifatida Sidney universitetining baholash siyosati e’tiborga loyiq [2]. Mazkur yondashuvning asosiy jihati — sun’iy intellekt mavjud bo‘lgan sharoitda baholash maqsadlarini qayta ko‘rib chiqish va turli baholash muhitlarini uyg‘unlashtirishdan iborat [3].

Mazkur model doirasida baholashning ikki xil yo‘nalishini ajratish mumkin.

Birinchi yo‘nalish — nazorat qilinadigan baholash muhiti. Bunda talabalar nazorat ostidagi sharoitda, tashqi AI vositalaridan foydalanish imkoniyati cheklangan holda imtihon topshiradilar. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi talabaning mustaqil ravishda egallagan fundamental bilim va ko‘nikmalarini aniqlashdan iborat [2; 3].

Ikkinchi yo‘nalish — ochiq va AI bilan hamkorlikka asoslangan baholash muhiti. Bunda loyiha, esse, keys-stadi va boshqa amaliy topshiriqlarni bajarishda sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyati mavjud bo‘ladi [2]. Bunday baholashda asosiy e’tibor yakuniy matnning o‘ziga emas, balki talabaning AI bilan ishlash jarayoni, tegishli so‘rovlarni shakllantirish, olingan ma’lumotlarni tekshirish, xatolar va ehtimoliy gallyutsinatsiyalarni aniqlash, natijalarni tanqidiy baholash hamda o‘zining mustaqil mulohazalarini qo‘shish qobiliyatiga qaratiladi [6; 10].

Bunday yondashuvda talaba sun’iy intellektdan foydalanganini yashirish emas, balki uning qaysi vositasidan, qanday bosqichda va qanday maqsadda foydalanganini shaffof ko‘rsatishi muhim hisoblanadi [2].

Sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri pedagogik AI-agentlardan foydalanishdir. Bunday tizimlarda AI nafaqat tayyor javob beruvchi vosita, balki o‘quv jarayonini tashkil etishga yordam beruvchi interaktiv pedagogik hamkor sifatida ishlatiladi [3].

Masalan, AI-agentga talabani tayyor javob bilan ta’minlamaslik, balki unga yo‘naltiruvchi savollar berish, muammoni bosqichma-bosqich tahlil qilishga undash va mustaqil xulosaga kelishiga ko‘maklashish kabi pedagogik vazifalar yuklanishi mumkin. Shuningdek, tibbiyot ta’limida virtual bemor, til o‘rganishda suhbatdosh, ijtimoiy fanlarda munozara ishtirokchisi yoki kasbiy ta’limda simulyator sifatida AI-agentlardan foydalanish mumkin.

Bunday yondashuvda sun’iy intellekt tayyor javoblarni avtomatik ishlab chiqaruvchi vositadan talabaning fikrlash faoliyatini rag‘batlantiruvchi kognitiv hamkorga aylanishi mumkin [6]. Shu bilan birga, AI vositalaridan foydalanish jarayonini tahlil qilish o‘qituvchiga talabalar duch kelayotgan muammolarni aniqlash va o‘quv metodikasini moslashtirish imkonini beradi.

Raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari oldiga ham yangi pedagogik va etik vazifalarni qo‘ymoqda. Shu nuqtayi nazardan quyidagi yo‘nalishlarni taklif etish mumkin:

1. **Institutsional SI siyosatini ishlab chiqish.** OTMlar darajasida sun’iy intellektdan foydalanish etikasi, akademik halollik, mualliflik huquqi va ma’lumotlar xavfsizligini qamrab oluvchi aniq siyosat ishlab chiqish hamda uni professor-o‘qituvchilar va talabalarga tushuntirish.
2. **AI-savodxonlikni rivojlantirish.** O‘quv rejalari va fan dasturlariga “Pedagogikada sun’iy intellekt etikasi va prompt-muhandislik” kabi modullarni joriy etish orqali talabalar va pedagoglarning AI vositalaridan ongli va mas’uliyatli foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirish.
3. **Baholash tizimini takomillashtirish.** Fundamental bilimlarni nazorat qiluvchi baholash shakllarini AI vositalaridan foydalanish cheklangan sharoitda tashkil etish bilan birga, amaliy, ijodiy va tadqiqot topshiriqlarida AI vositalaridan mas’uliyatli foydalanishga imkon beruvchi ochiq baholash shakllarini rivojlantirish.
4. **Jarayonni baholashga o‘tish.** Faqat yakuniy yozma mahsulotni emas, balki talabaning topshiriqni bajarish jarayoni, manbalar bilan ishlashi, AI bilan muloqoti, o‘zgarishlar tarixi va yakuniy xulosalarini ham baholash.
5. **Xavfsiz AI-tutor platformalarini yaratish.** OTMlarning o‘quv dasturlari, sillabuslari va tasdiqlangan manbalari asosida ishlaydigan ichki AI-tutor va pedagogik agentlarni ishlab chiqish orqali xavfsiz va boshqariladigan raqamli ta’lim muhitini shakllantirish.

Raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi oliy ta’lim oldiga pedagogik, metodik va etik jihatdan yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Sun’iy intellektdan foydalanishni faqat taqiqlash yoki texnik nazorat vositalari bilan cheklash ta’lim jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarni to‘liq hal etmaydi. Aksincha, AI vositalaridan mas’uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirish, akademik halollik tamoyillarini qayta talqin qilish va baholash mexanizmlarini yangi texnologik sharoitga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta’limda sun’iy intellekt talabaning mustaqil fikrlashini almashtiruvchi emas, balki uni rivojlantiruvchi vosita sifatida tashkil etilishi lozim. Buning uchun ta’lim muassasalarida aniq etik qoidalar, AI-savodxonlikka yo‘naltirilgan o‘quv modullari, jarayonni baholash mexanizmlari va xavfsiz pedagogik AI-platformalarni rivojlantirish zarur.

Shunday qilib, sun’iy intellektning ta’limdagi samaradorligi texnologiyaning o‘ziga emas, balki uning qanday pedagogik maqsadda, qanday metodik sharoitda va qanday etik tamoyillar asosida qo‘llanilishiga bog‘liq. O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ushbu tamoyillarni izchil joriy etish raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, akademik halollikni mustahkamlash va ta’lim sifatini yangi texnologik sharoitga moslashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO. (2023). *Guidance for Generative AI in Education and Research*. UNESCO Publishing.
2. University of Sydney. (2024). *University of Sydney AI Assessment Policy: Protecting Integrity and Empowering Students*. University of Sydney News & Opinion.
3. Bridgeman, A., & Liu, D. (2025). *The Sydney Assessment Framework: Two-Lane Model and Pedagogical AI Integration*. Educational Innovation, University of Sydney.
4. Bearman, M., Dawson, P., & Ajjawi, R. (2024). Assessment reform for the age of artificial intelligence. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 49(3), 341–353.
5. Cambridge University Press & Assessment. (2026). *Academic Integrity in the Age of AI: Guidelines and Policy Formations*. Cambridge University Press.
6. Lodge, J. M., de Barba, P., & Broadbent, J. (2024). The problem of learning with generative AI: Prompt engineering as a metacognitive skill. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 6, 100–112.
7. Nieminen, J. H., & Tuohilampi, L. (2025). Beyond plagiarism: Reconceptualizing student agency and co-authorship with artificial intelligence. *Studies in Higher Education*, 50(2), 215–229.
8. Oxford University Education Committee. (2025). *AI Use in Summative Assessment: Institutional Policy and Guidance*. University of Oxford.

9. Sambell, K., & McDowell, L. (2024). Authentic assessment and generative AI: Designing resilient learning tasks in the social sciences. *Practitioner Research in Higher Education*, 17(1), 45–58.

10. Tai, J., Ajjawi, R., & Dawson, P. (2025). Developing evaluative judgement in digital spaces: How prompt-based learning redefines student assessment. *Higher Education*, 89(4), 567–584.

11. U.D. Kadyrov, GU Kadyrov. DRUG ADDICTION AS A SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PROBLEM. SCIENCE AND INNOVATION, INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL 3 (ISSUE 3), 80-83.

12. U.D. Qodirov, I.I. Khojiboev, A.E. Turakhanov, A.S.Nurmamatov. Psychological Factors In The Development Of Professional Competences Of Trainees Increasing Qualification In The System Of Public Education. European Journal of Molecular & Clinical Medicine 7 (3), 3836-3843.

13. У.Д.Кадыров, К.Х. Авазов. Современные аспекты формирования сознания личности в обеспечении устойчивого развития общества. Интернаука, 53-54.